

Halide Edip ve Hilkatın Atölyesi: Hindistan

Selçuk KARAKILIÇ

İngiliz yönetiminin Hindu ve Müslümanlar arasında meydana gelen ayrılıkları körükleyerek etnik temelli siyaset gütmesi Hindistan'ın siyasi seyrini değiştirmiş ve Müslüman aydınların Hindistan'ın geleceği hakkında düşünmesine yol açmıştır. Öte yandan bu gelişmeler karşısında Hindistan Müslümanları, Delhi'de kurdukları Camia-i Milliye-i İslamiye etrafında toplanarak mücadele etmek kararı almışlardır.

Hindularla Müslümanlar arasında cereyan ve 1930'lu yıllar boyunca devam eden anlaşmazlığa rağmen Müslüman aydınlar arasında Hindistan'dan ayrılmak isteyenlerin yanında, bu fikrin dışında "Müslüman kimliğini korumak suretiyle Hint vatandaşı olarak kalma"ya çalışanlar da bulunuyordu.

Müslüman aydınlar arasındaki anlaşmazlık gün yüzüne çıkmışken Halide Edip Adıvar ismi o günlerde Hindistan'ın akil adamlarınca sıkça telaffuz edilmeye başlanmış ve nihayet 1935 yılında Halide Edip, Dr. M. Ansari'nin daveti üzerine İngiltere'den kalkıp Hindistan'a gitmiştir.

"Yabancı memleketler ve milletler hakkında şahsî intibalarını arada sırada yazdığını ancak ciddi ve uzun bir eser yazmamayı hayatında bir kural hâline getirdiğini" söyleyen Halide Edip, Batı dünyasını İngiliz kültürü aracılığıyla öğrendiğini ve İngiltere'de bir hayli sene yaşamasına rağmen onlar hakkında bile bir kitap yazarak bu kuralı bozmamıştır. "Ancak" der Halide Edip, "Bugünkü Hindistan'ı yazmakla bu eski esasımdan ayrılıyorum."

Halide'ye göre, Hindistan izlenimlerini yazmasının üç önemli sebebi vardır ve bunlardan en önemlisi, "Hindistan'ı kendi ruh iklimine yabancı bulmaması" gelmektedir. "Bu, sırf benim Müslüman olmamdan ve Hindistan'da Müslüman bulunmasından ileri gelmedi" diyen Adıvar, şöyle devam ediyor:

"İçtimaî bünyeleri bizden çok başka olan Hindulara da kendimi yakın buldum. Bana evlerini açan bu bambaşka tarzda yaşayan insanları hiç yadırgamadım. Bunun sebebini kendim de lâyıkıyla tahlil etmiş değilim. Yalnız Hindistan seyahatinde duyduğum bu manevî birlik bana onlar hakkında açık ve serbest bir tarzda yazmak cesaretini verdi."

Halide Edip Adıvar'ın Hindistan gezi notlarını bir araya getirmesinin bir diğer sebebi de eski dostlarından “Doktor Ensari’ye memleketini gezdikten sonra intibalarını yazmayı vaad etmiş” olmasıydı. Fakat diyor Halide Edip, “*Hintlilere karşı hissettiğim yakınlık ve verdiğim bu söze rağmen, eserin ortasına gelince, üzerime almış olduğum işin çok, pek çok müşkül olduğunu anladım. Eğer Doktor Ensari sağ olsaydı ihtimal ondan, verdiğim sözü geri almak için müsaade dileyecektim. Fakat eserin birinci kısmı bitmeden birdenbire öldü. Ölümlere verilen sözden kurtuluş yoktur. Bunun için eseri, iyi kötü sonuna kadar yazmayı mukaddes bir borç bildim.*”

Halide Edip Adıvar'ın “Bütün manasıyla Hindistan topraklarının mahsulüdür” diye övdüğü Dr. Ensari, Hint bağımsızlık davasının öncü isimlerinden biriydi. Aynı zamanda tıp doktoru olan Ensari, Batı medeniyetinin ilim ve fendeki metotlarını kavramış değerli bir entelektüeldi. Balkan Savaşları sırasında, Hindistan Hilâliahmer reisi olarak İstanbul’a gelen Dr. Ensari ile o günlerde tanışan Halide Edip, onun “Türkiye’ye ve Türklere karşı beslediği büyük muhabbetin diğer Hint Müslümanlarından farklı olduğunu” yazıyor. Dr. Ensari’nin Türkiye sevgisini şöyle anlatıyor Halide Edip:

“Onu Türklere bağlayan rabıtada surf Müslüman hissi hâkim değildi. O, daha çok yeni ve inkılâpçı Türkiye’ye merbuttu. Doktor Ensari genç Müslümanlara Türklerin yeni cephelerini öğretmiş bir adamdı. Aynı zamanda da Hindularda da Türkiye’ye karşı alâka uyandırmış, onlara da genç Türkiye’yi sevdirmişti. Garip olarak genç Türkiye’yi sevmek Hindu ve Müslüman gençliğini bir araya toplayan, birbirine bağlayan mühim rabıtalardan biri olmuştur.”¹

Halide Edip’in, 9 Ocak 1935’te gezisine Bombay’da başladığı ve çoğunlukla Delhi’de geçen seyahatinde sekiz ayrı konferans vererek Müslüman aydınlar arasında politikacı, yazar, fikir adamı gibi entelektüel bir çevre edindiği görülüyor.

Hindistan’ın adını çocukluğunda masallardan duyduğunu söyleyen Halide Edip, Hindistan’ın, masalların giriş cümlesi olan “evvel zaman içinde, ahir zaman içinde” ifadesine çok benzediğini söylüyor. Hindistan’ı masal çağlarından arta kalmış bir ülke olarak değerlendiren kahramanımıza göre, masalların giriş cümlesi, bugünkü Hindistan’a çok yaraşmakla birlikte, “Aynştayn”ın izafiyet nazariyesini de hatırlatmaktadır. Bir olayın en eski bir devre yahut yüzlerce sene sonra gelebilecek bir güne ait olabileceğini dile getiren Halide Edip:

“Hindistan’da tarihten evvelki günlere ait öyle garip fikirler var ki, onlar ancak binlerce sene sonra insaniyete mal olabilir; Hindistan’da bugün görülen öyle hayat ve fikir örnekleri var ki, onlar ancak insaniyetin ilk günlerine ait olabilir. İşte bunun için oralarda dolaşan yirminci asır evlâdı mütemadiyen evvel zaman ve ahir zamanla yüz yüzedir.”² şeklinde yazmaktadır.

1 “Hint İstiklâli Davasında Dr. Ensari’nin Rolü”, *Tan*, 3 Nisan 1938.

2 “Hindistan Kapı Eşiğinde”, *Tan*, 20 Mart 1938.

Bu garip memlekete çok yaraşan ikinci tekerlemenin “bir varmış, bir yokmuş” olduğunu belirten yazarımız, bu cümle eski “fizik”te “atom” diye anılan yeni “fizik”te “neolektron” ismini hatırlattığını belirterek, eski Hindistan’a ait filozoflar, evliyalar, hükümdarlar, ilahlar, hatta abideler, âdetler, masalların da olmadığından yakınıyor.

Biraz sonra aslen “İrlandalı, ancak Hindistan’da bir çay tüccarının karısı olarak yirmi seneden fazla yaşamış” bir kadın, Halide Edip Adıvar’ı gezintiye çıkarır. Ancak kadının anlattığı her olay bir tiyatro sahnesi gibidir. Kahramanımız, bu anlatımdan öylesine etkilenmiştir ki, Hindistan ona masal gibi gelir. Fakat anlatıcının tarif ettiği yerlerde artık hâkim olan yerli hükümdarlar, ilahlar yoktur; aksine Hindistan, İngilizlerin “oyun meydanı” durumundadır: “İngilizlerin en zavallısı bile bir Cengiz Han kudretiyle hüküm sürüyor, değil insanlar, vahşi hayvanlar, hatta yılanlar bile onların tahakkümüne boyun eğiyorlardı”.

“Bu memleketin yerlileri nerede idiler?” diye soran Halide Edip’in cevabı ilginçtir:

“Daima arka safta. Yalnız bunların arasından iki kişi muhayyilemde hâlâ yaşar! Biri yaz geceleri sabaha kadar bir İngiliz’e yelpaze sallayan yani yelpazeci, öteki bir Harican’dır. Bu adamı karnını doyurmak için süprüntülükleri karıştırırken, hayvan leşi yerken görürdük. Ve bulunduğu yere birisi gelir gelmez bir gölge gibi arka sokaklara yahut ormanlara dalardı.”

Hintlileri 1909’da Portsait’ten Londra’ya giderken vapurda gören Halide Edip, asıl temasının ise Balkan felaketi sırasında yani 1912 senesinde olduğunu söylüyor. Balkan Savaşı günlerinden beri tanıdığı bir Hintli Müslümanın “Hindistan büyük bir zindan, Hintlilerin hepsi mahpus alayı” dediğini aktaran Halide Edip, her gördüğü Hintli düşünürün Hindistan’ın sefaletinden, halkın fukaralığından bahsettiğini ve bir gazetecinin de “birkaç yüz lisan, birkaç bin caste”nin olduğu bir ülkenin tek millet olamayacağını söylediğini yazıyor. Halide Edip, Delhi Müslüman Üniversitesinde konferans vermeyi kabul ettiği zaman Hindistan hakkındaki düşüncelerinin karmakarışık bir hâlde olduğunu söyler ve ekler:

“Çok okumuş, çok düşünmüş, Hindistan’ı muhtelif cephelerden gören pek çok Hintli dinlemiştim. Fakat bu ayrı ayrı parçaları bir türlü bir araya toplayamıyordum. Binlerce seda, fakat ahenk yok. Hindistan, bana hâlâ sazlarını akort etmekte meşgul muazzam bir orkestra heyeti hissini veriyordu.”³

Uzun, yorucu bir seyahatten sonra Bombay’a varan Halide Edip’i, Doktor Ensari’nin birkaç dostu vapurdan almaya gelirler. Bombay’ı gezen Halide Edip, şehrin Los Ancelos’un gece manzarası gibi, dibi binlerce kandille parlayan muaz-

3 “Hintliler Bir Tek Millet Olabilir mi?”, *Tan*, 23 Mart 1938.

zam bir fincan içine benzediğini belirtiyor: “Akşam ışıkları binaların fazla gösterişli ve manasız cephe süslerini yumuşatmış, onlara vakar ve güzellik vermişti.”⁴

Çok geçmeden Delhi’ye geçen Halide Edip, İstanbul’da tanıştığı Dr. Ensari’nin evine gider. Dr. Ensari’nin evinde iki ay kalan Adıvar, dikkat çekici bir ayrıntıyı paylaşıyor. Dr. Ensari’nin evi aynı zamanda Hint parlamento idare heyetinin de toplanma yeridir ve bir bakıma gölge kabinenin gizli mekânıdır:

“Binanın üstüne kongre bayrağı çekilmişti. Çünkü Hint parlamento idare heyeti bu evde toplanıyordu ve kongre partinin gölge kabinesi de tabii olarak bu evde birleşiyordu. Bu evin muasır tarih bakımından büyük vakası Mahatma Gandhi’nin Lord Irwin’le olan meşhur mülâkatıdır. Hulâsa, eski, orta, yeni üç devir bu evde yüz yüze gelmiş; muhtelif adamların yine muhtelif, hatta zıt fikirleri ve emelleri birbiriyle çarpışmış ve belki bu çarpışmalardan doğacak yeni cereyanlar Hindistan’ın istikbaline veçhe verecek amiller sırasına girmişti. Her halde bu memleket tam istiklâline sahip olduğu gün Hintliler bu evi millî davalarının başlıca nişanelerinden biri olarak muhafaza edecekler”.⁵

Salona girince Batı’yla Doğu’yu birbirine karışmış bulan yazarımız, Karaşi kadın konferansından dönmüş olan Madam Korbet Aşbi ve Sör Boyden’in de orada olduklarını; ancak Batı dünyasının kültür ve fikriyatını sadece onların temsil etmediğini kaydediyor. Halide Edip’in öngörüsü bugünün Hindistan’ını doğrulamaktadır:

“Hintlilerin millî kıyafetlerine rağmen, onlarla konuşurken kendinizi “Oxford”ta her hangi düşünen bir muhitte sanabilirdiniz. Hiç şüphe yok ki İngiliz hâkimiyeti bir gün Hindistan’da sona erecektir. Fakat İngilizlerin harsî tesiri Hindistan’ın fikriyatına ve hayatına şekil veren amillerden biri olarak kalacaktır.”

Gece uyumadan düşüncelere dalan Adıvar, “Hindistan, en hakikî manasıyla hilkatın atölyesi” diyor ve şöyle devam ediyor:

“İlâhlar ve insanlar; en güzel ve en çirkin, en vahşi ve en munis hayvanlar; en eski ve en yeni şekilleriyle fikirler ve sanat. Hepsi üst üste, karmakarışık bu atölyede görülüyor. Vaktiyle ben, yeni Rusya ile Amerika’yı iyi tetkik eden adam tarihin istikameti hakkında bir fikir edinir sanırdım. Şimdi bu acayip ülkenin de fikir, sanat hatta siyaset dünyasına vereceği birçok şey olduğuna inanıyorum. Ma-ma-fih bana bu hissi veren Hindistan’ın eskiliği değil. İçinde dinamo gibi işleyen, gümbür gümbür atan hayat. Belki bu mülâhaza Çin için de, Japon için de vardır. Belki tarihin yürüdüğü yolun nerelere varacağını tahmin edebilmek için, küçük büyük, içinde hayat böyle dinamo gibi atan her memleketi biraz bilmek ve anlamak lâzımdır.”⁶

4 “Bombay’da Hintli Kadınlarla Baş başa”, *Tan*, 29 Mart 1938.

5 “Hilkatin Atölyesi: Hindistan”, *Tan*, 31 Mart 1938.

6 agy.

Camia-i Milliye-i İslamiye'deki konferanslara başlamadan Delhi'yi gezen Halide Edip, o güne kadar gördüğü başkentlerin ayrı ayrı mizaçları olduğunu, kurşuni havalı Londra, eflatun sislî Prag, keskin beyaz ışığı göz kamaştırıran Newyork, beyaz ışıklı Paris, binbir rengi birbirine katıp isim verilmeyen bir ziya ahengi içinde yüzen İstanbul, keskin ışıklar ve renkler içinde kartal yuvası gibi yükselen yeni Ankara'dan bahsedecek ve şöyle diyecektir:

“Delhi, aydınlık bir şehirdir. Delhi beyazdır. Fakat onun beyazlığı ne Newyork'a, ne de Paris'e benzer. Bence kat'î olan şey havasının ve ışığının rengi öteki Hindistan şehirlerine benzememesidir.”

Ancak Halide asıl şaşkınlığını Delhi'nin abideleri karşısında yaşayacak ve âdeta büyülenecektir:

“Bugün, bir kısmı kışla gibi kullanılan kaleleri geçip bahçeye girince, geldiğime hiç pişman olmadım. Çiçekli, gölgeli emsalsiz bir bahçe. Sık sulanan yeşillik ve ağaçlar arasında, şuraya buraya kurulmuş parça parça beyaz mermer binalar ve kubbeler vardı. Bunlar arasında İnci Camii ismini alan cami hakikat inci rengindeydi. Güneş esasen bütün kubbelere saldırdığı ışığıyla onlara istiridye kabuğu içindeki isim verilmesi müşkül renkler aksettiriyor. Bunların küçük olmaları da ayrıca güzelliklerini teşkil ediyordu. Arkadaşım Hindistan âbidelerinin muhafazası için Lord Gürzon'un çok gayret etmiş olduğunu söyledi.

Bu bahçede on iki beyaz köşk vardı. Hepsisi, senenin bir ayını temsil ediyordu. Bazılarının havuz, fiskiye ve su tertibatı hâlâ dünyaya orijinal gelecek kadar hususidir. Üstleri çok oymalı olduğunu iddia edenler, doğru söylemişlerdi. Fakat mütereddî bir ruh eseri diyenler bu mimariyi anlamamışlardı. Süs yalnız sathındaydı, en küçük yahut en büyük, her binanın sağlam fikirli ve sağlam zevkli insanlar tarafından kurulduğunu hissetmemek kabil değildi. Daha sonra mimarî mütehasıslarıyla konuştuğum zaman hakikat bünye itibarıyla Müslüman eserlerini sağlam ve normal eserler olduğunu anladım. Divan odasındaki farisî beyit: “Eğer cennet yeryüzüne inse, burada, burada, burada olurdu, bana o gün pek boş bir iftihar gibi gelmedi. Bunların, başka gördüğüm eski âbidelerden bence başlıca bir farkı daha vardı. Eski binalar ne kadar güzel olurlarsa olsunlar bana birer türbe hissi verirler. Sahipleri bir daha yeryüzünde görünmeyecek birer hayaldir. Fakat buradakiler sanki kısa bir müddet için bir yere gitmişler, bir zaman sonra geleceklermiş gibi hayatlarından bir şey bırakmışlardı.

Belki de evvelâ bu hissin tesiriyle Bursa'mızı hatırladım. Onlarda da ferah, canlı bir ruh vardır. Fakat benzeyiş bundan ibaret değildi. Bursa'yi genç ve çok yaratıcı bir çağında bina edenler, kemale erince Delhi'ye gelmişler daha süslü, daha olgun eserler yapmışlar gibiydi. Bilhassa zamanla renkleri solan karanfil ve lâle oymaları Asya ortasından gelen tabii bir neşe, çok sade bir güzellik temsil ediyordu.”⁷

7 “Delhi'nin Muazzam Abideleri Karşısında”, *Tan*, 10 Nisan 1938.

Camia Üniversitesinde bir dizi konferans vermek için Hindistan yollarına düşen Halide Edip, birkaç gün sonra Delhi'deki üniversiteye gidecektir. Müslüman fikriyat ve hayatının tekâmülü bakımından Aligar Üniversitesinin on dokuzuncu asrın sonlarına doğru bir dönüm noktası teşkil ettiğini belirten Halide Edip'e göre, Camia yirminci asırdaki dönüm noktasıdır.

Mevlâna Muhammet Ali ile Doktor Ensari'nin kurduğu Camia Üniversitesinin bir numaralı maksadı "Müslümanı, Hindistan vatandaşı yapmak, yani hususiyetlerini ve hüviyetini kaybetmeden Hindularla el ele çalışabilecek, hak ve vazifesini bilen bir insan olarak yetiştirmek" olduğunu söyleyen Halide'ye göre, üniversitenin amacını yerine getirmek için başka kurumların olmasına rağmen aralarındaki bariz fark "eski ile yeniyi, garp ile şarkı birbiriyle imtizaç ettirmek için kullandıkları vasıta"lardadır.⁸

Halide Edip, Camia Üniversitesi ile ilgili izlenimlerine önce Dr. Zakir Hüseyin'le başlıyor ve "Bu adam mektebin merkez noktası olduğu gibi Hindistan'ın tahsil ve terbiye mütehasısları arasında en mühim mevkilerden birini işgal eder" diye tarif ediyor.

Dr. Zakir Hüseyin'in hiçbir siyasi gruba dâhil olmadığını, vatandaşları hangi siyasi fırkaya dâhil olursa olsun bütün faaliyetinin terbiye ve tahsil sahasında olduğunu kaydeden Adıvar, 1926'da Berlin Üniversitesinde iktisat doktorasını bitirdikten sonra döner dönmez güzide bir heyetle camianın başına geçtiğini gezi notlarında yazmaktadır. Dr. Zakir Hüseyin ve diğer heyet üyelerinin seçkin bir kafa yapısına sahip olduğunu belirten Halide Edip bu heyeti şu cümlelerle anlatıyor:

"Güzide diyorum, çünkü ideallerini hayatlarına tatbik eden Müslümanlar arasında böyle bir heyet görmedim. Bunların ekserisi Alman, İngiliz ve biri de Amerikan üniversitesinde doktorasını yapmıştır. Muharrir, münekkit, mütefekkir gençler arasında ekserisi ön saftadır. Bir kısmı zengin aileden ve birçoğu isterse siyasî bir cereyanda yahut hükümet müesseselerinde paralı ve gösterişli mevkiler alabilir. Doktor Zakir bunların hepsini teker teker seçmiş, şahsına ve Camia'nın mefkûresine sınımsız bağlıdır."

Bu heyet Doktor Zakir de dâhil olduğu halde 75 rupyeden fazla aylık almaz. Yani maddî ücret sahasında tam bir müsavat vardır. Ekserisi evlidir, mektep etrafında, küçük Banglolarda yaşarlar. Bu ücret hepsini fakara sınıfına sokar. Hayatta en basit ihtiyaçlardan fazlasını tatmin etmezler. İspirto, sigara içilmez. Eğlenceleri hususî ihtisasları ve ihtişamları toplanıp hep emel ve maksatları etrafında dönen uzun münakaşalarıdır."

Camia Üniversitesi mensuplarının Batı'yı algılama biçimlerini de değerlendiren Halide Edip, yemekte çatal bıçak olmasına rağmen kullanmadıklarını, yemek-

8 "Delhi'deki Müslüman Üniversitesi: Camia", *Tan*, 13 Mayıs 1938.

ten önce ve sonra ellerini yıkadıklarını söyledikten sonra ‘neden böyle davrandıklarımızı’ sorunca aldığı cevaba şaşıracaktır:

“Biz garbın haricî şeklini değil fikriyatını alıyoruz. Halkın ekseriyeti çatal kullanabilecek seviyeye gelinceye kadar biz de elimizle yiyeceğiz.”

Üniversitenin “maksadına şekil veren fikir ve zihniyeti ve bu maksadın terbiye ve tahsil sahasındaki tecellilerini” de inceleyen Halide Edip, Hindistan’da pek küçük bir ekalliyet olan komünistlerin dışında, her hareketin esasının din olduğunu, ancak zamana göre din telakkilerinin kendilerine göre birer şekil aldığını söylüyor:

“Camia’da dinin hayattan ayrılamayan bir realite olduğuna kanidir. ‘Her hareket imandan doğar’ derler. Onun için en küçük sınıftan en büyüğüne kadar çocuk ve gence dinî bir terbiye verilir. Küçük sınıflarda nazârî din tedrisatı yok gibidir. Fakat yedi yaşından itibaren çocuklar mensup oldukları dinin resmî dualarını yapar. Müslümanlar cemaatle namaz kılar. Beş altı çocuk, hatta mektep haricinde, ezan okundu mu derhal oyununu bırakır, gider, abdest alır, biri imamete geçer, namaz kılarlar. Buna itiraz ederseniz şöyle cevap verirler:

— Bu beraber dua ve temizlik, onlara hem maddî, hem manevî bir inzibat oluyor.

— İsveç jimnastiği aynı vazifeyi görmez mi?

— Kısa bir müddet için, namaz ihtiyarlığa kadar âdet olarak kalır. Sonra çocuk bunun ahlâkî tarafını da daha kuvvetle zapt ediyor”.⁹

İnzibat bakımından Camia’nın terbiyedeki yolunu hem ölçülü hem de makul bulan Halide Edip’e göre, küçük sınıflarda hürriyet inzibatla karışıktır. Camia Üniversitesinde, çocukların benliğini, yeteneğini keşfetmesi için serbest bırakıldıklarını ancak günlük hayatlarının mazbut bir program içinde geçtiğini dile getiren Adıvar, sınıflarının yükseldikçe öğrencilerin kendi “hayatını, eğlencesini, mesaisini ve hatta inzibatını” kendilerinin tanzim ettiklerini yazıyor.

Halide Edip Adıvar, Camia’nın terbiye usulünü değerlendirirken şöyle diyor:

“Biz yaştaki eski hocalar, zannedersem çocuğun elini başına götürüşünü eski Şark tahsilinin en manidar bir alâmeti olarak hatırlar.

Bu hareket eski Şarkın içini harap eden çürük esasın bir ilmidir. Daima başına inecek yumruğu bekleyen bir zihniyetin ifadesi. Ana, baba, hoca, jandarmadan, hulâsa herkesten çocuk ve genç yumruk bekler. Onun için sinik, bütün teşebbüsünü ve cesaretini kaybetmiş bir fert olarak büyür. Buna mukabil kendi fırsat bulur bulmaz o da hemen yumruk atanlar arasına girer.

9 “Camia’nın Terbiye ve Tahsil Usulleri”, *Tan*, 15 Mayıs 1938.

“Ya yumruk yersin, ya yumruk atarsın” eski şarkın hayat felsefesi. Şark, inzibatla hürriyeti tahsilde ve terbiyede birbirine tam ölçüsü ile karıştırmazsa istikbali çok karanlıktır. Bu noktadan, Camia’yı Hindistan Müslüman dünyasında en faydalı bir unsur gibi gördüm.”

Halide Edip Adıvar, Delhi’den sonra Aligar şehrine giderek üniversiteyi görmek ister. Üniversiteye girer girmez Seyit Ahmet’in mezarını ziyaret eder. Beyaz badanalı, duvarlarına pembe güller sarılmış bir türbede yatan Seyit Ahmet, üniversiteyi kuralı aşağı yukarı yarım asır geçmiştir. Çağdaş Müslüman Hindistan’ın burada doğduğunu anlatan Halide Edip’e göre, “bugünkü Müslümanlar arasındaki hareketleri anlamak isteyenlerin Seyit Ahmet’in kim olduğunu, ne yapmak istediğini” de bilmesi lazımdır. Seyit Ahmet ve hareketinin dışarıdan görünüşünü Halide Edip Adıvar, şöyle özetlemektedir:

“İngilizler Hindistan’ı Müslümanlardan almışlardır. Müslüman hâkimiyetinden bizar olan bir kısım Hindulardan da tabii olarak muavenet görmüşlerdir. İngiliz idaresinin ilk devri Müslümanları ezmiştir. Birçok sebepler arasında Müslümanların daha canlı ve eli silâh tutar bir cemaatten olması vardır. Fazla olarak Müslüman ilk defa olarak mahkûm bir vaziyete düştüğü için o da İngilizlere tabii olarak uzun müddet kafa tutmuştur. İngiliz düşmanlığı bir taraftan da Müslümanları Garp hars ve ilmüne muarız bulundurmuştur.

Dünya Müslümanları arasında ilk muasır fikir hareketi 19. asırda başlar, bütün Müslüman dünyasındaki Rasyonalist cereyanı Hindistan’da da olmuştur. Yani Seyit Ahmet, Hindistan’ın Şeyh Abdu’su yahut Cemalettini Efganî’si addedilebilir. Fakat Seyit Ahmet’in hareketi daha şamil, daha çok karışık ve yerli sebeplere dayanıyordu. Seyit Ahmet’in etrafında fikir, edebiyat, felsefe hatta siyaset itibarıyla Hindistan’da çok büyük addedilen birçok sima vardı. Esas ve membarları başka olmakla beraber çok büyük adam yetiştirmek sıfatıyla bu cereyan bizim Tanzimat’ı hatırlatmaz değil. Seyit Ahmet’in cereyanını en amiyane tarif etmek, Hint Müslümanlığının garp dünyasıyla anlaşmak ve beraber çalışmak için attığı ilk adım demek kifayet eder.”¹⁰

Önceleri İngilizleri çok sert cümlelerle eleştiren Seyit Ahmet daha sonra, yani 1857 isyanında Hindu idaresinden siyasi bakımdan İngiliz idaresini tutmuştur. Bu yüzden aydınların bazılarının eleştirdiği bazılarının hâlâ beğendiği Seyit Ahmet için Halide Edip ise notlarında “Seyit Ahmet’in teceddütlerine nereden bakarsanız bakınız, ister beğeniniz, ister beğenmeyiniz, bir neticeye varıyorsunuz. Seyit Ahmet Hint Müslüman dünyasının durgun sularına atılan muazzam bir kaya parçasına benziyor, hâlâ dalgaları devam ediyor, hâlâ uyandırdığı hayat kudretli bir nabız gibi atıyor. Bunu Hindistan seyahatinde içinden gördüm ve hissettim.” demektedir.

10 “Hindistan’ı Yollarda ve Şehirlerde Görüş”, *Tan*, 29 Mayıs 1938.

Siyasi dalgalanmalarını bir yana bırakarak onun eğitim çalışmalarına eğilen Halide Edip'e göre, Seyit Ahmet, "Hint Müslümanlarını Garplılaştırmak için çok uğraşmış ve nihayet Algar mektebini tesis etmiş ve ilk defa idare adamı bu kurumda yetişmiştir".

Üniversiteyi dikkatle gözlemleyen Halide Edip, bina, bahçe, talim heyeti ve öğrencilerin insana herhangi eski bir İngiliz kolejini hatırlattığını yazıyor. "Bilhassa bahçe..." diyor Halide Edip, "Yeşil çayırlar, gölgeli muazzam ağaçlar, oyun yerleri, meydanları... Hepsi pek bakımlı. Kütüphanesi çok zengin. Edebiyat ve felsefe ananesi olan bir itina ile öğretiliyor. Yalnız İngiliz kolejindeki Yunan, Lâtin lisan ve ilimleri yerine burada Acem, Arap, hülâsa şark harsının doğurduğu mevzular, fakat hocaların metodu yine İngiliz kolejini takip ediyor."¹¹

Fen ve teknik tarafının vaktiyle biraz hafif olduğunu kaydeden Adıvar, Seyit Ahmet'in torunu Rus Mesut'un müdürlük yıllarında bu şubeye yeni bir hayat verdiğini, laboratuvarları mükemmel bir hâle soktuğunu ve bölümün Alman profesörleri ve Almanya'da tahsil görmüş yerli öğretmen ve doktorların elinde daha iyi bir şekle büründüğünü söylüyor.

Ancak Halide Edip'in çok şaşırdığı bir nokta ise üniversitenin İngiliz kurumlarını hatırlatan merasim şeklidir:

"Talebeye nutuk veren herhangi bir misafir kürsüye çıkar çıkmaz tepesine çiçek yağmaya başlıyor. O kadar ki, insan gözlerini kapamaya mecbur oluyor. Bu zarif merasimi yapmak için toplantı salonunun tepe penceresine yığınlarla çiçek çıkarıyorlar, oradan aşağı atıyorlar. Esasen Hindistan her misafirini çiçekle karılıyor, boynuna üst üste çiçek çelenkleri takar."

Aligar büyük konferans salonundan bin iki yüz öğrenciye bir arada bakan bir insanın Seyit Ahmet'in kıyafet hususundaki zevkini kabul edeceğini söyleyen Halide Edip, öğrencilerin arkasında dizlerine kadar inen yakadan aşağı önü düğmeli dar, siyah setreler giydiklerini, ayaklarında beyaz pantolon, siyah, rugan iskarpinler olduğunu yazıyor. Öğrencilerin başlarındaki kırmızı fesin kendisini çok düşündürdüğünü dile getiren Adıvar "Acaba bunu sırf rengi için mi seçmişlerdi?" diye sorar ve şöyle cevap verir:

"Bunu herkes sorabilir, çünkü Seyit Ahmet, başka Müslüman Hintliler gibi Türkiye sultanına Müslüman Hintliyi bağlayan dini bir rabıtayı kabul etmemiştir. Bundan başka da Seyit Ahmet hareketiyle muasır olan "Tanzimat" da pek başka bir ideoloji ile başlamıştır. Türklerin Tanzimatını Fransız İhtilâli'nin dünyaya yaydığı fikirler doğurdu. Yani esastan laiktir. O hâlde Türklerin o zaman giydiği fesi niçin intihap etmiştir? Bu suali sorunca insan ister istemez "psikolojik" bir hâdise karşısında olduğunu derhâl hiss ediyor."

11 "Hint Müslümanlarının Telakki ve Yaşayışları", Tan, 3 Haziran 1938.

Halide Edip'in son hükmü ise dikkate değerdir:

“Seyit Ahmet'in cereyanı zamanında müteceviz garbin tamamen istismar etmediği, edemediği bir tek Müslüman millet yakın şark Türkleriydi. Afganistan'dan ve kısmen Acemistan'dan başka hemen hepsi müstemleke haline gelmişlerdi. Demek ki, yakın şark Türkleri, arka kemiği en sağlam Müslüman millet olarak Seyit Ahmet'in muhayyilesinde yer tutmuştur. Yani yakın şark Türklerinin inkılâpları, terakkileri hariçten gelen bir zorla değil kendi iradeleriyle olmuştur. A. Toynbee bir eserinde yakın şark Türklerinin başka şark milletleri, bilhassa Müslümanlar için bir güneş ışığı olduğunu söylüyor. Yani Seyit Ahmet'in cereyanı bütün ehemmiyetine rağmen yine bir limonluk eserdir, harareti, ışığı sunidir. Yakın şark Türkü kendi müstakil havasında, iklimin de teceddüt yapmış, iyi kötü nesi varsa kendi iradesiyle vücut bulmuştur.

İşte Seyit Ahmet onun için kendi zamanındaki yakın şark Türk'ünün başlığını talebenin başına geçirmiştir. Seyit Ahmet mektebini bugün açsa talebeye Türk'ün bugün giydiği başlığı giydirecekti. Mesele bu başlığın şekli değil onun Seyit Ahmet'in kafasında ifade ettiği şey: İstiklâl hasreti.”¹²

Aligar'dan ayrıldıktan sonra sırasıyla Lahor, Peşaver, Lucknow, Benares, Kalküta, Haydarabat şehirlerini gezen Halide Edip nihayet Bombay'a varır. Bu şehirde de çeşitli konferanslar veren yazarımız, Bombay'dan ayrılırken tuhaf hisler içindedir:

“Hindistan'dan birçok şey öğrendiğimi vuzuhla hissettim. Âdeta iptidai bir mektep talebeliğinden çıkmış olanların hissini duydum. Hindistan'a gelirken gök-kubbe altında çok, pek çok şey bildiğime kaniydim. Çıkarken yalnız bir şeyler öğrenmiş değil, biraz da öğrenmek kabiliyetim de genişlemiş gibiydi”.

12 “Hint Müslümanlarının Telakki ve Yaşayışları”, *Tan*, 3 Haziran 1938.